

ПАРАДИГМАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

Показано, що нова парадигма розвитку науки має ґрунтуватися на культурі і моральності людського суспільства.

Ключові слова: культура, свідомість, моральність, інформація, техніка, суспільство.

Показано, что новая парадигма развития науки должна опираться на культуру и нравственность человеческого общества.

Ключевые слова: культура, сознание, нравственность, информация, техника, общество.

It is rotined that the new paradigm of development of science must lean against a culture and morality of human society.

Key words: culture, consciousness, morality, information, technique, society.

Як відомо, навколо кожної загальнозначущої сфери людської діяльності виникає широке поле різноманітної інформації. Нова цивілізація воістину може називатися інформаційною, оскільки саме інформація стає найефективнішим важелем прогресу. Однак термін прогрес принаймні двозначний: поряд із плюсами має досить значних негативних проявів. З виникненням Інтернету світ перетворився немовби в одне велике місто, в якому люди різних континентів можуть обмінюватися інформацією за лічені секунди. Але свобода інформації, як і свобода слова, дає позитивний ефект, якщо її зміст не тільки корисний для життя, але й милостивий до людської душі, для всієї соціокультурної сфери суспільства.

Мета дослідження — використовуючи можливості теоретичного структурно-функціонального аналізу визначити місце та роль інформаційних технологій у сучасному світі, їх вплив на психосферу як міру свідомості соціокультурної сфери людства.

У XIX ст. науку прийнято було визначати як «систему знань», незалежну, в принципі, від соціального контексту і форм комунікації. Нині науку все частіше визначають як комунікативний феномен, тип дискурсу, діалогу, що підкоряється певним правилам. Це не означає, що парадигмальна основа науки взагалі відкидається. Без загальновизнаної сукупності початкових, аксіоматичних або підтверджених досвідом тверджень, що стосуються певної сфери дійсності, наука неможлива. Проте парадигма сама по собі є неоднорідною. Вона містить основні переконання учених щодо реальності, правил дослідницької діяльності, зразки

постановки питань, що вважаються осмисленими, релевантними і зразки відповідей на такі запитання. Слід підкреслити внесок у розробку цієї проблематики таких провідних учених як: В. Афанасьєва, Ю. Алексєєва, В. Баруліна, Н. Боритко, Л. Берталанфі, Е. Варганова, А. Гаврилїна, Е. Гїдденс, К. Джейнс, В. Іноземцев, М. Кастельс, Г. Кїссїнджер, Т. Кун, Р. Катц, Н. Крилов, В. Конов, В. Коган, А. Лаборїт, І. Ладенко, Ю. Мануїлов, Дж. Мартїн, Е. Масудї, І. Мемохїн, Д. Медоуз, Д. Норхаус, В. Пригожин, В. Панова, А. Рацитїна, В. Рогожкіна, П. Самуельсона, Г. Стоуньєра, В. Соловїйов, Е. Соколов, С. Степїн, І. Стенглер, А. Сїлін, Ф. Уєбстер, Б. Уїнстон, А. Урсул, С. Фїшер, Г. Хакен, Ф. Цирда, Є. Шредїнгер, В. Ясвїн та багато їн.

У цілому аналіз літератури засвідчив, що, незважаючи на достатньо велику кількість наукових досліджень, в яких тією або іншою мірою розкриваються різні аспекти вибраної теми, вона ще не вичерпана і потребує подальшого глибокого осмислення та структуризації здобутих знань, особливо в соціокультурній сфері.

Основоположні уявлення про культуру виникали в різних науках, а також у сфері позанаукового і доннаукового досвіду. Тому окреслити культурологічну парадигму як єдину логїчно несуперечливу систему тверджень неможливо. Культурою охоплені всі дії, стосунки і вчинки людей, як корисні, етичні, розумні, відповідні праву, так і даремні, шкідливі, аморальні й антиправові [4]. Нескладно виявити, що не всі ці твердження легко сумїсні. Але і «несумїсні» думки часто виявляються долученими до однієї парадигми. У минулому парадигма науки і теорїя, що виникає на її основі, а також завдяки новим фактам, перебували в центрі уваги. Парадигма нині — це сума всіх наших вірувань, цїнностей, індивїдуальних якостей, очїкувань, стосунків, звичок, рїшень, думок і розумових схем — стосовно себе, інших людей і світоустрою. Це стосується і взаємин людини з інформаційними технологїями.

У журналістїці відомий вислів: «хто володіє інформацією — той володіє світом». Але при цьому кожний розуміє, що інформаційні абоненти володіти світом не можуть. Тому влада зі всіма її атрибутами за будь-яких умов необхідна, причому етична цензура інформації має здійснюватися не державою, а незалежними структурами цивільного суспільства.

Разом з речовими атрибутами прогресу незримі інформаційні мережі, як павутина, накинуті на людську свідомість. Якщо не зрозуміти, як саме взаємодїють комп'ютерні системи, їх віртуальний простір з людською психїкою і психологічними архетипами, то можна отримати несподівані негативні ефекти.

Уже нині накопичилося багато даних про негативний вплив на людство інформаційних потоків з різних джерел. Позамережеве використання комп'ютерів зазвичай не пов'язане з істотними етичними спотвореннями, але залишається фізична і психологічна негативна дія. Наприклад, людина, яка ховається у віртуальний світ від реального життя, часто відучується працювати з книгою. На думку авторитетних фахівців, комп'ютер не може витіснити книгу, а повинен лише доповнити книжкову культуру, полегшивши, зокрема, її збереження.

Викладене дозволяє сформулювати висновок про те, що будь-який комп'ютер — це не самоціль, а лише засіб, інструмент для досягнення гуманістичних цілей цивілізації. Як би не ускладнювався комп'ютер і комп'ютерні мережі, вони завжди мають залишатися інструментом. Гуманізм не може бути запрограмований самим комп'ютером. Моральність і гуманність мають перебувати в самій людині, в її свідомості.

У останні десятиліття, як відомо, наука все більше стає продуктивною силою, все швидше реалізуючись через техніку. Випливає якийсь конгломерат — науко-техніка. Для того, щоб цей конгломерат завдавав якнайменшої шкоди, людству необхідно, щоб електронна інформація в усіх її іпостасях — від комп'ютерів у провідних інститутах до програм Інтернету — була пронизана турботою про збереження місця існування.

У зв'язку з цим усе більше виявляється етичний аспект збереження природи. Поступово розвивається концепція, котра полягає в тому, що будь-яка ментальна проблема неминуче повинна ставати проблемою етичною, проблемою людської совісті. У апараті науки етичні аспекти, зазвичай, відсутні. Водночас В. І. Вернадський неодноразово відзначав, що учений повинен не лише здобути суму знань, але й мати високий етичний рівень [2].

У природі часто виокремлюють біосферу як певну сферу життя. Розвиток свідомості суспільства сприяв виникненню поняття ноосфери як біосфери, «пронизаної» людським розумом. Але, як виявилось, людський розум недосконалий, і шлях технократичної цивілізації спричинив кризу. Напевно необхідне виокремлення разом з поняттями біосфери і ноосфери поняття — психосфери як світу свідомості всього людського суспільства. Відповідно, турбота про моральність і чистоту психосфери стає найголовнішою серед етичних проблем місця існування людини.

Порівнюючи ситуацію зі ставленням держави до науки в Європейських країнах, у США, Канаді і навіть в Азіатських країнах, можна було б припустити, що там наука процвітає. Та все ж ми говоримо нині про глибоку кризу, що охопила всю світову

науку. Це криза світоглядна або інакше — криза наукової парадигми. Вона була підготовлена деякими науковими відкриттями і цілим фейєрверком дивних феноменів, що обрушилися на планету у ХХ ст. Проте, незважаючи на те, що у світі вже давно проводяться закриті парапсихологічні дослідження, створено багато наукових центрів й інститути, що вивчають психічні феномени і загадки природи, офіційна наука понині не визнала, що існуючий науковий світогляд не відповідає тій реальності, в якій ми живемо.

Відзначимо, що рукотворна епоха катастроф організована по суті безрозсудною діяльністю самої людини. У такому разі разом з наукою, поза сумнівом, повинні приходити на допомогу моральність і віра в якусь «Вищу» совість світу.

З іншого боку, етичні засади суспільства, його етика завжди ґрунтувалися на певних міфотворчих етичних ученнях, що дійшли до нас через інформацію. Ми вважаємо, що парадигма розвитку суспільства двадцять першого століття повинна ґрунтуватися не лише на науці і техніці.

Можна умовно прийняти інформацію як структурно-змістову різноманітність. При цьому можливі такі категорії інформації: невиявлена, виявлена і така, що відображає. Причому інформація, що відображає, у свою чергу, може бути просто відбитою (коли вона не змінюється), такою, що власне відображає — зі зміною структури, а також що творить. У свою чергу, інформація, що творить, яку умовно можна вважати «інформацією-свідомість», може бути такою, що програмно творить або вільно творить. Чим досконаліший прояв Життя, тим більше в ній інформації-свідомості [1]. Можна вважати, що в процесі розвитку організмів від простих до складніших і далі до людини свідомість розширюється. У людини, наприклад, існує ще і надсвідомість, як канал зв'язку з вищими сферами «тонких» світів.

У структурі «інформація-свідомість» для людини все більше превалює духовно-сміслова складова і в результаті вона має моральність і совість [5]. Цілком доречно пригадати слова великого філософа Іммануїла Канта про те, що його завжди вражали «зоряне небо над нами і етичний закон усередині нас».

Усе це наштовхує на думку про наявність певної моделі вітальності номогенезу, тобто розвиток живого за законами природи. Якщо пов'язати еволюцію свідомості з виникненням моральності, то всі практичні доповнення вказаної моделі виявляються немовби «пронизаними» етичним імперативом. При концептуальному розгляді цієї моделі вітальності маємо таке.

По-перше, важлива роль у цій моделі відводиться етичній функції, межі між матеріальним і «тонким» світами. Ця так звана межа має властивості «напівпроникності» для потоків свідомості при взаємодії з тонким світом. На вищих рівнях розвитку людської свідомості припускати на наявність і вищого рівня моральності. Щоб забезпечити цей високий рівень, необхідна, крім «генетичної» чистоти помислів, ретельно продумана милостива система виховання й освіти. Ця система має, безумовно, широко реалізовуватися через Інтернет і всі електронні засоби масової інформації (ЗМІ). Поки ж електронна інформація, по-перше, перенасичена «негативом», а по-друге, для неї характерна надмірність до «ємкості» людської пам'яті. Крім того, надлишок електронної інформації, як штора, перекриває канали зв'язку свідомості людини з інформаційним середовищем тонкого світу або «Божественним середовищем» Тейара де Шардена [3].

По-друге, підсвідомість у моделі вітальності пов'язана з первинним потоком свідомості. Підсвідомість — немовби наскрізний тунель первинної інформації. Але це, одночасно, створює якісь «підвали» нашої свідомості. Саме з цих «підвалів» надходять в активну людську свідомість образи, пов'язані зі світом тварин, рослин і природи. Водночас підсвідомість забезпечує автоматично всі апріорні несвідомі функції будь-якого організму в жвавих системах Універсуму. Підсвідомість пов'язана з вегетативною нервовою системою в організмах і з програмою впорядкування структури в природі.

Активна людська свідомість ґрунтується на розвитку первинного потоку підсвідомості як результат удосконалення попередніх людині живих систем. Саме активну свідомість регулюють взаємовідносини людини з навколишнім світом. У буденному сенсі активну свідомість позначають просто як «свідомість» і вона асоціюється з діяльністю мозку та центральної нервової системи.

По-третє, надсвідомість розглядається як аналог вищих сфер душі людини, котрий забезпечує контакт з тонким світом. Усі три відзначені рівні свідомості скорельовані з обсягом, швидкістю переробки і якістю «засвоєної» інформації. Відповідно, цінність трансформованої через свідомість інформації має певний інший етичний відтінок. Його палітра залежить як від джерела інформації, так і від шляхів її можливого використання. Саме ці шляхи визначають чистоту свідомості, зокрема розуму й душі людини.

Важливо відзначити, що електронна інформація через комп'ютери, ТБ і Інтернет впливає не лише на активну свідо-

мість людини, розширюючи або «затмарюючи» її, але й на підсвідомість. Причому саме цей варіант упровадження електронної інформації часто виявляється найнебезпечнішим для психіки і здоров'я людини. Наприклад, використання ефекту так званого 25, «зайвого» кадру.

Слід зазначити, що чим вищий рівень наукових досягнень, тим все небезпечнішими й антигуманнішими вони виявляються для людства. В епоху науково-технічної революції більшість наукових новин, крім користі, завдають не меншої, а інколи й більшої шкоди. Небезпечними є саме високі наукоємкі технології. Особливо це відчутно в атомній, ядерній енергетиці, космічній техніці й інших напрямках, пов'язаних, так або інакше, з військовим протистоянням на планеті. Сказане повністю стосується й інформаційних технологій, зокрема використання електронних засобів масової інформації.

Необхідно кардинально змінювати свідомість кожної людини і суспільства в цілому, до ствердження нової культурологічної парадигми. В рамках колишнього світогляду свідомість суспільства не готова поступитися ні грамом з досягнутим рівнем комфорту і споживання. Змінюватися має психосфера. Таким чином, інженери нинішнього століття, яким належить за декілька десятків років виправити помилки, здійснені за сотні років їх попередниками, будуть вимушені мислити філософськи.

Аналізуючи ланцюжок цінностей сучасного соціуму, можна виявити, що на першому місці перебуває політика — економіка, потім техніка — наука і далі освіта, мистецтво, культура, моральність. Моральність, а отже, духовність, мораль і етика виявилися другорядними щодо прагматичних потреб суспільства і влади. Оптимальною є зворотна послідовність, де моральність має бути на початку, а політика — в кінці.

Починаючи з Арістотеля склалося уявлення про моральність як внутрішню властивість особи, тісно пов'язану з совістю. Мораль відображає норми моральності, прийняті в суспільстві. Вони можуть сильно розрізнятися в окремих етносах, станах, суспільних групах, а також у різні періоди історії. У реальному житті превалює, мабуть, той етичний принцип, який найзатребуваніший суспільством у даний момент. Але не можна забувати, що суспільство багат шарове і кожна його частина може сповідувати свою мораль. В будь-якому разі, жоден з етичних принципів не зумовлює неминучості боротьби як необхідного шляху до високої моральності.

В ідеології тоталітарних суспільств загальнолюдська моральність і мораль заперечувалися. Приоритетними були класова,

національна або громадська мораль, використовувани, зазвичай, для боротьби за владу. А боротьба, відповідно, розглядалася як універсальний засіб досягнення мети. Для природи це була знаменита тріада Дарвіна, відбита в курсі «Основи дарвінізму». Для суспільства — теорія революційних переворотів.

У самій культурі поведінки людини необхідно мати на увазі жорсткий причинно-наслідковий ланцюжок значущості її проявів: початок у чистоті слів і думок, тоді й справи чисті і добрі. На жаль, в українському суспільстві скрізь — від сім'ї і школи до владних керівників, депутатів різних рівнів — частенько панує лихослів'я. Але якщо думки і слова брудні, то і справи такі ж, і ніякого світлого майбутнього таке суспільство не матиме. Його культурний рівень украй низький. У цьому разі починати необхідно з культури спілкування, з етики й екології ставлення до людини і природи.

Історично Україна завжди відрізнялася «свободою» в наборі лихослів'я. Проте в дореволюційний період лайка була долею низів (холопів, плебсу) або черні — за А. Пушкіним. Класики літератури XIX–XX ст. відомі чудовою цнотливістю, моральністю і високою художністю мови. Будь-яке свободослів'я було немовби за межами класики. Тоталітарна епоха, що проголосила близькість влади до народу, ознаменувалася реалізацією цієї близькості зокрема і через лихослів'я на найвищому рівні і на всіх рівнях управління. Не часто «господарська оперативка» обходила без нецензурних слів, що принижують гідність підлеглих. Особливо це виявилось в Гулагу і в'язницях, де блатна «феня» опускала людей нижче за худобу. Таким чином «планомірно» спотворювалася культура в минулу епоху.

У всіх тоталітарних системах мова, зазвичай ставала спотвореною щодо раніше прийнятого стилю. Так було і при соціалізмі. Нині соціалізм минув, але з чистотою мови стало в сто разів гірше. Сваритися почали не лише чоловіки, але й жінки, школярі, школярки й діти. Новий «бандитський» капіталізм, як попереджали відомі філософи І. А. Ільїн, П. Д. Успенський та ін., породив псевдо — і напівінтелігенцію, які для духовності суспільства страшніші за хуліганів. Ці нібито «інтелігенти» під гаслом «якщо є в реальності, хай буде в мистецтві» видають словники лихослів'я, оголошують класиками Алешковського і Лімонова. А потім ця позиція відбивається майже як позиція духовних батьків нації в різних ЗМІ, на ТВ і в Інтернеті.

Абсолютно зрозуміло, наскільки велика небезпека псевдодуховного виховання на гірших зразках реального життя, що демонструються за допомогою мистецтва й електронних ЗМІ.

Зауважимо: спочатку були думка і слово, а потім справа. Наприклад, злочинність і корупція, маючи джерелом пожадливість, мають істотну підтримку в низькій культурі й неучтві.

Захищаючи культуру й освіту, ми повинні наполегливо протистояти тій хвилі безкультурності й вульгарності, яка нині пов'язана зі стихією так званого ринку. На зміну мистецтву приходять шоу-бізнес, а це абсолютно не одне і те ж. Професіоналів вітчизняної музики змінюють якісь «групи», гірші спадкоємці радянських ВІА, що частенько збирають непрофесійних і вульгарних виконавців. Співають вони часто не українською, а «англомовою», який часто називають «нагломова» і «англофеня», оскільки в цих словах немовби відбивається пануючий стиль нової псевдокультури.

У суспільстві, де безглузда лайка становить більше половини вимовних слів, не можна очікувати високої культури життя. У такому «товаристві сміттевої мови» її будуть, як результат, супроводжувати звалища сміття у дворах, в лісах, на берегах річок та ін. Зазвичай, лайка панує там, де потурають пияцтво. На жаль, пияцтво в Україні стало національним лихом. Але наслідок п'янки і похмілля — усеперешагаюча лінь. Зрозуміло, що у зв'язці «лайка — пияцтво — лінь» ні про яку високу культуру говорити не доводиться.

Здійснене дослідження дозволяє дійти таких висновків.

Виховувати моральність і духовність, надати культури поведінки, прививати внутрішню культуру слід на всіх рівнях суспільства — від сім'ї і школи до вищих щаблів влади, її політичної і економічної еліти.

Матеріальні труднощі в суспільстві, його матеріально-енергетичні проблеми і взаємодії, пов'язані з економічним фундаментом держави, безумовно, важливі для формування психосфери. Загроза убогості, беззаконня кримінальних елементів, самоправство чиновників, особливо міліцейських і суддівських, травмують психіку людей, а люди, відповідно, починають сваритися все більше і більше. Звідси суто матеріалістичний висновок: буття визначає свідомість. Але на нашу думку, свідомість визначає буття набагато більшою мірою.

Нестримна комп'ютеризація аж до всевладдя Інтернету містить небезпеку зниження рівня духовності, що ще зберігається. У зв'язку з цим парадигма соціокультурної сфери розвитку людського суспільства ХХІ ст. повинна включати разом з прагматичними аспектами пріоритетні духовні цінності.

Завдання Людини ХХІ ст., якщо вона хоче вціліти на планеті — поєднувати непоєднуване: розвивати духовність і не від-

мовлятися при цьому від досягнень науки, техніки й інформаційних технологій — це і може бути перспективами подальших досліджень.

Список літератури

1. Волченко В. Н. Экоэтика мира сознания, Интернета и компьютерного виртуального пространства / В. Н. Волченко // Сознание и физическая реальность. — 1997. — Т. 2. — № 4. — С. 3–14.
2. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Пространство и время в неживой и живой природе / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1975. — 72 с.
3. Пьер Тейяр де Шарден. Божественная среда / Пьер Тейяр де Шарден. — М. : Наука, 1991. — 120 с.
4. Фетисова Т. А. Культурологические аспекты информационного общества / Т. А. Фетисова // Культурология: Дайджест. — М., 1999. — [Вып.] 3.
5. Хайек Ф. Происхождение и действие нашей морали : проблема науки / Ф. Хайек // ЭКО. — 1991. — №12. — С. 177–191.
6. Успенский П. Д. Tertium Organum или Третий Путь. — М. : Сфера, 1992.

Надійшла до редколегії 19.04.2010 р.